

УДК 37.035.6: 745/749

О. В. Гулей

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ВОЛОКИТИНСЬКА ПОРЦЕЛЯНА В ЗМІСТІ КРАЄЗНАВЧОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

У статті розглянуто побутування Волокитинського виробництва порцеляни як регіонального компоненту в змісті мистецької освіти. Його розробка здійснюється автором у межах краєзнавчої підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва, вагоме місце в якій займає ознайомлення студентів із традиційними видами декоративно-прикладного мистецтва свого краю. Автор зосереджує увагу на сторінках з історії виробництва порцелянових виробів, їх асортименту, художніх особливостях, властивостях матеріалів.

Ключові слова: Волокитинський порцеляновий завод, каолинна глина, статуєтки, чорнильниці, фарфоровий іконостас.

Постановка проблеми. Оволодіння національними духовними й мистецькими цінностями свого народу – це важливі чинники національного виховання молоді, без яких неможливе збереження історичної пам'яті та формування культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва. У підготовці художників-педагогів сучасної школи не слід обмежуватися вивченням тільки одного виду традиційного мистецтва. Дуже важливо дати студентам уявлення про різні види художніх ремесел: кераміку, вишивку, писанкарство, ткацтво тощо. Саме тому зміст навчальних дисциплін фахової підготовки майбутніх учителів образотворчого мистецтва, містить розділи спрямовані на ознайомлення студентів із видами традиційних художніх промислів України, віддаючи перевагу своєму регіонові. Одним із важливих художніх ремесел Слобожанщини є Волокитинська порцеляна. Хоча виробництво проіснувало недовго (1839–1862 рр.), вироби з маркою Волокитинського заводу користувалися широкою популярністю. Високу культуру міського виробництва підтверджує виготовлення в 1857 році для помісної церкви великого порцелянового іконостасу зі складними деталями. У Сумському художньому музеї збереглися фрагменти цього унікального, високохудожнього виробництва.

Аналіз актуальних досліджень. Досліджуючи літературу, присвячену темі волокитинської порцеляни можна зробити висновки про недостатність джерел і їх переважно публіцистичний характер. Відсутність наукової літератури, зокрема мистецтвознавчої, пояснюється, на нашу

думку, насамперед, коротким проміжком часу існування фабрики й малочисельним багажем експонатів, що збереглися до нашого часу. Найбільш вагомими розвідками з окресленої теми виявилися роботи Ф. Петрякової «Русский фарфор второй половины XVIII– нач. XX века от классицизма до модернизма» та «Украинский художественный фарфор (конец XVIII – начало XX вв.)», розділи яких присвячені Волокитинській порцеляні. Згадки про цей вид мистецтва знаходимо в авторів Г. Булахової, Я. Запаса, а також у енциклопедичному виданні «Мистецтво України» та путівнику «Сумський краєзнавчий музей». Усі вищезгадані публікації припадають на кінець ХХ століття. До розвідок початку ХХІ століття належить каталог колекції Сумського художнього музею (2005) Л. Федевич та альбом «Сумський художній музей» (2005) колективу авторів (Г. В. Арефєва, Г. М. Дужа, Н. В. Курасова, Л. А. Музиченко, І. Т. Павленко, В. Ю. Панасюк, Є. С. Прохасько, Л. К. Федевич, В. К. Шейко, Н. С. Юрченко, І. В. Яніна), що вміщує розділ присвячений Волокитинській порцеляні. На думку мистецтвознавців, саму цікаву частину Волокитинської порцеляни складає мала скульптурна пластика. УХІХ столітті ці твори цілком офіційно назвали «ляльками»; за сюжетами розподіляли на кілька тематичних груп: історичні, літературні, пасторально-сентиментальні та побутові.

Мета дослідження полягає у вивченні побутування Волокитинської порцеляни на території сучасної Слобожанщини.

Виклад основного матеріалу. За легендою, порцелянова глина в Полошках відома з часів Петра Першого. Історик П. Смоличев вважав, що початок використання Полошківського родовища належить до середини 1740-го року – до часу заснування імператорського порцелянового заводу в Петербурзі. З роками зростала активність видобутку каоліну, але засоби виробництва залишилися примітивними.

У першій половині ХІХ століття Полошківські копальні належали багатьом власникам. А наприкінці 1830 року заможний волокитинський поміщик, штаб-ротмістр у відставці Андрій Михайлович Миклашевський заснував фарфорове виробництво як комерційне підприємство у с. Волокитин Чернігівської губернії (тепер Сумська область) [5, 18]. Протягом недовгого періоду існування (1838–1861) виробництво бере участь у розвитку порцелянової справи Російської імперії, представляючи її південно-західний регіон. У Волокитино були запрошені досвідчені французькі спеціалісти: два брати – Франсуа та Август Дарт. Ф. Дарт ввійшов до історії Волокитинського заводу як організатор виробництва, знавець декорування порцеляни та перший директор. А. Дарт спеціаліст із питань технології, будівництва печей для випалу [6, 15].

Основні роботи на заводі виконувалися кріпаками А. Миклашевського. Показово, що адміністратором і старшим помічником Ф. Дарта був талановитий кріпак Федір Петруня, який після смерті Ф. Дарта (1851) став директором заводу [8, 25]. У 1849 році на заводі працювали

художники з Росії – гжельці, селяни Московської губернії. У 1847 році на заводі Миклашевського працювало 115 робітників, крім них «навчалися порцеляновій справі та живопису» 25 кріпаків. Велика увага приділялася навчанню майстерності селянських дітей. На початку 1849 року на фабриці працювало «навчених» селян 206 душ і готувалося хлопчиків і дівчаток «до того ж художества... 55 душ». Як писав один із журналістів у 1858 році, Миклашевський «робить усе від нього залежне, щоб привчити своїх селян до цієї справи й найбільше до живопису, у якому постійно зайнято більше 60 хлопчиків і дівчаток» [4, 43].

На Волокитинському порцеляновому заводі в 1840 році працювали живописці Петро Алексєєв – «по фигурной часті», Єфим Борисов, який був «грубуватий у мазку, але талановитий до композиції», Ілля та Костянтин – живописці «по ландшафту и портрету», Корній Чуков – майстер «по пейзажу і квітах», Кулігін, який писав букети квітів, живописці із Гжельських заводів Петро Гаврилов і Андрій Мартинов, мініатюристика кріпачка Анастасія Кучургіна, Микола Сергєєв – «живописець добрий по квітковій частині». Багато років служив у Волокитиному обпалювач і готувач маси Семен Антипов, обвідники Костянтин Зот, Василь Калева та ін. У 1848–1849 роках, при фабриці було 50 чорноробів. Їхня праця застосовувалася на пилянні та вивезенні дров, на «трясінні» (тобто подрібненні маси) [6, 32].

У 1860 році кількість робітників зменшилася до 92 порівняно з 208 чоловік на початку 1850 року, 130 – у 1859 році. До закриття фабрики в 1861 році кількість їх зменшилася до 44 [4, 45].

Серед матеріалів, які використовувалися на Волокитинському заводі, крім місцевих (білої глини, яка відзначається багатьма цінними якостями: білизна, в'язкістю, вогнетривкістю, котру купували в Полошках, жовтої глини та піску, дикого каменю й дров) були також привозні: алебастр, олонецький камінь (червоний і білий), який купували в Петербурзі. Постійне вдосконалення порцелянової маси у Волокитиному давало добрі результати. Не випадково в «Обозрениі виставки мануфактурних изделий в Санкт-Петербурге в 1849 году» було відзначено: «Фарфор трех частных заводчиков г.г. Гарденова, Корнилова, Миклашевского – относительно массочень хороший». Експонати Волокитинської порцеляни мали успіх на виставках різних рівнів [8,51].

Реалізацію Волокитинських виробів здійснювали на ярмарках у Києві, Харкові, Чернігові, Полтаві, Ромнах, Нижньому Новгороді. Крім того власник фабрики мав магазин у Петербурзі (на Невській вулиці) та Москві [7, 10]. Асортимент виробів Волокитинського виробництва характеризується тим, що в ньому значне місце належить предметам великих форм: обрамлення для ікон і люстр, світильники звичайні та двоярусні люстри, панікадила, канделябри, бра, церковні ставники, обрамлення для камінних годинників. Яскрава білизна порцеляни, насиченість підглазурного синього кольору в поєднанні з густою

позолотою дозволяли робити вишуканим навіть невеликий посуд, а рами іконостасу по периметру декорувалися рельєфними медальйонами з мініатюрним живописом у вигляді букетів або поодиноких квітів [3, 44]. Художнє спрямування Волокитинського виробництва віддзеркалювало як смак фабриканта А. Миклашевського та його соціального кола, так і модні на той час віяння. Основні тенденції розвитку малої пластики XVIII – початку XIX століття формувалися в Росії під впливом двох видів скульптури малих форм – аристократичної порцеляни імператорського заводу й народної пластики Гжелі.

Великий вплив мали також провідні західноєвропейські виробництва, зокрема, Франції, Саксонії, Англії. Проте ці впливи не привели до нівелювання своєрідності Волокитинської порцелянової пластики [5, 19].

Волокитинське виробництво характеризується жанровим розмаїттям. До нашого часу дійшли понад сто композицій, що зберігаються зараз по різних колекціях [5,20]. Серед посудних форм вирізняються оригінальністю та представлені в значній кількості вази, сервізи, глечики, тарілки, флакони. Вони різноманітні за формою та розміром [9, 99]. Серед ваз зустрічаються форми чітко геометризовані, циліндричні, конічні, близькі до конічних або прямокутних. Декоровані вони в характерних для даного виробництва техніках і засобах живописними елементами, ліпленням у вигляді тонкого стебла з квітами, які прикрашають корпус і шийку, або чітких смуг, рядів меандра, пальмет, а також тонуванням, розписами та рельєфними елементами.

Оригінальність порцелянової справи у Волокитиному багато в чому визначає своєрідність його скульптурних виробів (портретів, сюжетних композицій, шаржів). Оскільки виробництво прагнуло утвердити себе, розширити ринок, обійти конкурентів, до асортименту волокитинської скульптури активно вводилися найрізноманітніші мотиви, сюжети, форми, образи [6, 28]. Серед сюжетів волокитинської пластики слід відзначити портрети, скульптури реалістичного. Особливе місце займають скульптурні шаржі, які є компонентами художнього рішення чорнильниць [5, 33–34]. Це, передусім, фігури-чорнильниці й чорнильні прибори у вигляді скульптурних композицій на пасторально-сентиментальні, жанрово-побутові теми [6, 25].

Відзначимо, що в розділі «порцелянові ляльки», у Волокитино випускалося більше двохсот видів скульптурок і фігурного посуду. Спроба розшифрування їх авторства поки що не дала результатів. Можна висловити припущення, що фігурки могли бути виконані самим Франсуа Дартом, або під його безпосереднім керівництвом; не виключено, що скульптурки замовлялися поза фабрикою, й потім до певної міри трансформувалися волокитинськими майстрами [6, 27].

Про найвищу майстерність волокитинських умільців свідчить їхня праця впродовж 1856 – 1867 років. За цей час вони виготовили величезний

порцеляновий іконостас для церкви, яку А. Миклашевський спорудив у маєтку. Порцелянові іконостаси, виготовлені на Волокитинській фабриці, є унікальним явищем християнського православного релігійного культу, подібного якому в західній католицькій традиції нічого не було. Але, сама ідея створення такої монументальної архітектурної споруди була запозичена А. Миклашевським, скоріше за все, із розробок французьких «дизайнерів» інтер'єрів, а також у виробників оригінальних порцелянових робіт XVIII століття на Віденській мануфактурі, які працювали для Версалю та інших палацових комплексів. Це припущення підтверджується тим, що перші порцелянові ансамблі іконостасів Миклашевського проектувалися, як малі архітектурні форми, які доповнювалися колонами, консолями, люстрами, панікадилами, ставниками, свічниками, фрагменти яких зберігаються й у Сумському художньому музеї імені Никанора Онацького.

З порцеляни виготовляли все, що потрібно було для церкви – кіоти, рами для ікон, свічники заввишки понад півтора метра, дарохранильниці, панікадила й люстри. Сучасників вражали експресивні пластичні форми, підкреслені позолотою та розписом. Фантастичної краси Волокитинський іконостас, що посідає особливе місце в історії українського мистецтва, на жаль, не зберігся. Його знищили комуністичні варвари, коли 1958 року руйнували церкву. Окремі уламки іконостасу можна бачити по музеях Глухова, Путивля, Сум, Києва. А у самому Волокитиніному збереглася лише церковна брама [7, 87].

Висновки. Волокитинська порцелянова фабрика проіснувала лише 22 роки – з 1839 по 1861 рік. З відміною кріпосного права фабрикант позбувся дешевої робочої сили, і підприємство не змогло прилаштуватися до нових економічних умов. Майже одразу після закриття мануфактури її виробниці стали представляти велику колекційну цінність, адже за недовгий час свого існування завод Миклашевського ввійшов до числа кращих того часу. Він завоював провідне місце на ринку Російської імперії, часом навіть виступав конкурентом знаменитого Імператорського порцелянового заводу в Петербурзі, що, на нашу думку, теж є однією із причин того, що кращі зразки опинилися в приватних колекціях, і музейні збірки не мають ніякої змоги ними поповнитись. Слід зауважити, що законодавча база ніяким чином не впливає на процес повернення музейних раритетів, що якимось таємничим чином опинилися в збірках колишніх можновладців за часів Радянського Союзу, які, швидше за все, навіть, не розуміли (і не розуміють досі) дійсної не тільки мистецької, а й культурно-історичної цінності виробів Волокитинської порцеляни.

Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в подальшому вивченні Волокитинської порцеляни, яка досі залишається відкритою та чекає своїх дослідників. Відтак, можемо впевнено стверджувати, що дана тема потребує серйозного й ретельного дослідження, оскільки наше знайомство з літературними джерелами виявило недостатню увагу науковців до цієї проблеми, а також відсутність науково-педагогічного дослідження

художньо-ремісничої підготовки майбутніх працівників (у тому числі починаючи з дитячого віку) на Волокитинській порцеляновій фабриці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булахова Г. Північне лівобережжя та його культура XVIII– поч. XX ст. / Г. Булахова. – Суми, 1991. – 92 с.
2. Запаско Я. П. Декоративно-ужиткове мистецтво : словник. Т. 1. / Я. П. Запаско, І. В. Голод. – Львів, 2000. – 364 с.
3. Долгін Г. Сумський краєзнавчий музей. Путівник / Г. Долгін, Г. Недбайло, Л. Сапухіна. – Харків : Прапор, 1976. – С. 48.
4. Мистецтво України. Енциклопедія. Т. 1. / За заг. ред. Кудрицького А. В. – Київ, 1995 р.–401 с.
5. Петрякова Ф. Волокитинська скульптурна пластика / Ф. Петрякова // Образотворче мистецтво. – 1986. – № 4. – С. 33–34.
6. Петрякова Ф. Русский фарфор второй половины XVIII – нач. XX века от классицизма до модернизма / Ф. Петрякова. – К., 1996. – 284 с.
7. Петрякова Ф. Украинский художественный фарфор (конец XVIII – начало XX вв.) / Ф. Петрякова. – К. : Наукова думка, 1985. – 222 с.
8. Сумський художній музей: Альбом / Г. В. Арефєва, Г. М. Дужа, Н. В. Курасова, Л. А. Музиченко, І. Т. Павленко, В. Ю. Панасюк, Є. С. Прохасько, Л. К. Федевич, В. К. Шейко, Н. С. Юрченко, І. В. Яніна. – Київ : ВД Фоліант, 2005. – 172 с.
9. Художній музей: минуле та сучасність : матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю заснуванню Сумського художнього музею імені Н. Онацького. – Суми : ДОУМБ імені Н. К. Крупської, 2001. – 134 с.
10. Федевич Л. Порцеляна Волокитинської мануфактури Андрія Миклашевського: каталог колекції Сумського художнього музею / Л. Федевич. – Суми : Університетська книга, 2005. – 32 с.

РЕЗЮМЕ

Гулей О. Волокитинський фарфор в содержанию краеведческой подготовки будущего учителя изобразительного искусства.

В статье рассмотрена тема развития Волокитинского производства фарфора как регионального компонента в содержании художественного образования. Его разработка осуществляется автором в рамках краеведческой подготовки будущих учителей изобразительного искусства, важное место в которой занимает ознакомление студентов с одним из видов декоративно-прикладного искусства своего региона – Волокитинским фарфором. В 1830 году состоятельный помещик Андрей Михайлович Миклашевский основал фарфоровое производство в селе Волокитин Черниговской губернии (теперь Сумская область). В течение недолгого периода существования (1838–1861 гг.) производство участвовало в развитии фарфорового дела Российской империи, представляя ее юго-западный регион.

В Волокитин были приглашены опытные французские специалисты: два брата – Франсуа и Август Дарт. Однако, основные работы на заводе выполнялись, понятно, крепостными А. Миклашевского.

Ассортимент изделий Волокитинского производства характеризуется тем, что в нем значительное место принадлежит предметам крупных форм: иконостасы, обрамление для икон и люстр, светильники обычные и двухъярусные, паникадила, подсвечники, бра, обрамление для каминных часов; примечательно, что рамы иконостаса по периметру декорировались рельефными медальонами с миниатюрной живописью в виде букетов, или редких цветов. Реализацию Волокитинских изделий осуществляли на ярмарках в Киеве, Харькове, Чернигове, Полтаве, Сумах, Нижнем Новгороде. Кроме того, владелец фабрики имел магазины в Петербурге (на Невской улице) и Москве.

Ключевые слова: *Волокитинский фарфоровый завод, каолиновая глина, статуэтки, чернильницы, фарфоровый иконостас.*

SUMMARY

Guley O. *Volokitin porcelain in the content of the future fine arts teacher's country-study training.*

The article considers the development of Volokitin porcelain production as a regional component in the content of art education. The problem of regional component in the content of artistic education is considered in the article. The author develops it within the framework of country study, which is part of future fine arts teachers' training, familiarizing students with traditional popular art of Sumy region. Its development is carried out by the author in the framework of the country-study training of the future fine arts teachers, important place in which occupies introducing students to one of the types of decorative art in their region – Volokitin porcelain. In 1830 a wealthy landowner Andrew M. Miklashevskii founded porcelain manufacturing in the village Volokitin, Chernigov province (now Sumy region). For a short period of existence (1838–1861) the manufacture took part in the development of the porcelain production of the Russian Empire, representing the South-West region.

To Volokitin were invited experienced French professionals: two brothers – Francois and August Dart. However, the main work was performed at the factory, of course, by the serfs of A. Miklashevskii.

The range of Volokitin products is characterized by the fact that a significant place in it belongs to the items of large forms: iconostasis, framing of the icons and chandeliers, usual and bunk lamps, chandeliers, candlesticks, sconces, frames for the fireplace clocks; it is noteworthy that the frames of the iconostasis on the perimeter were decorated with relief medallions with miniature painting in the form of bunches of flowers, or just rare flowers.

Volokitin products were sold at the fairs in Kyiv, Kharkiv, Chernihiv, Poltava, Sumy, Nizhny Novgorod. In addition, the owner of the factory had stores in St. Petersburg (Nevskiy street) and Moscow.

Key words: *Volokitin porcelain factory, kaolin clay, statuette, ink pot, porcelain iconostasis.*